

MIHÁLY Nikolett – MÉSZÁROS Aranka – KOVÁCS Ildikó Éva –
– MADARÁSZ Imre – HORVÁTH Csaba

PÉNZÜGYI ATTITÚD ÉS A „KÜLSŐ-BELSŐ KONTROLL” ÖSSZEFÜGGÉSRENDSZERE

A szerzők tanulmányukban egyetemisták „kontrollosságának” bizonyos magyarázó tényezőit és pénzügyi vonatkozású következményeit térképezik fel. A kontroll arra vonatkozik, hogy mennyire érzi magát felelősnek az egyén a vele történekeért, illetve mennyiben tulajdonítja azokat külső tényezőknek. (Általános megfogalmazásban: belső kontrollosnak nevezzük azt a személyt, aki a pozitív vagy negatív eseményeket úgy észleli, mint a saját viselkedésének kontrollálható következményeit. Ezzel szemben a külső kontrollos személyiség úgy észleli a pozitív vagy negatív kimenetelű eseményeket, mint amelyek nincsenek összefüggésben a viselkedésbeli megnyilvánulásokkal, személyiségbeli tényezőkkel.) Empirikus eredményeik (n=305) azt mutatják, hogy az „önfenntartók”, az idősebbek és/vagy a magasabb iskolai végzettségűek és a magasabb jövedelműek jobban jellemezhetők a belső kontrollos személyiséggel. Az e csoportba tartozók inkább takarékoskodnak, mernek hitelt felvenni, és ha már van adósságuk, akkor az kevésbé nyomasztja őket, mint a külső kontrollos hallgatókat. A tanulmány hasznos lehet azok számára, akik mélyebben meg akarják ismerni a „külső/belső kontroll” fogalompár lényegét, a belső kontrolljegy erősítésének hasznosságát és lehetőségeit.

Kulcsszavak: kontroll helye, pénzügyi gondolkodás, pénzügyi magatartás

Napjaink egyre nagyobb kihívása a leszakadó rétegek gazdasági és társadalmi integrálása – azon oktatási eszközök megtalálása, melyekkel a hátrányos helyzetű fiatalok esélyegyenlősége megvalósítható. Nyilvánvaló, hogy nemcsak tudásátadásnak, hanem direkt személyiségformálásnak, bizonyos társadalmilag elvárt készségek fejlesztésének is az iskola falain belül kell megvalósulnia. Felértékelődik a „kontrollosság” dimenzió, mivel az összefüggést mutat a társadalmi, gazdasági pozícióval (Lim et al., 2003). (Nagy kérdés ugyanakkor, hogy melyik az ok és melyik az okozat? Másként fogalmazva: azért van magasabb társadalmi és gazdasági státusban valaki, mert belső kontrollos, vagy mivel magas a szocioökonómiai pozíciója, hát bátrabb, magabízóbb. Valószínűleg mindkettő.) Azt gondoljuk, hogy a hátrányos helyzetűek esélynöveléséhez egészen biztosan hozzájárul a külső kontroll belsővé, illetve belsőbbé változtatása.

Tanulmányunkban először megpróbáljuk megvilágítani (kutatási eredményekkel alátámasztani),

hogy miért fontos az iskolákban a „kontrollossággal” foglalkozni. Irodalmi áttekintést végzünk, mely alátámasztja, hogy bizonyos személyiséggjegyek fejlesztése erősíti az egyén „boldogulását”, gazdasági sikerességét. Ezt követően figyelmünk specifikusan a „külső-belső kontrollos” vonásra irányul, több szempontból is értelmezzük a fogalmat. Kiindulópontunk az a pszichológiai tétel, miszerint a gyermekkor e vonatkozásban is determinál. Sikerek vagy/és kudarcok során tanuljuk meg, hogy érdemes-e megismételni a viselkedésünket, teljesítményeink a saját cselekedeteink függvénye, vagy úgy érezzük, hogy inkább külső tényezők határozzák meg. Mivel az életünk során különbözőek a tanulási tapasztalataink, és eltérő a feldolgozási képességünk, mások lesznek a jövőre vonatkozó várakozásaink is. Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a külső/belső kontrollos típus egy olyan kontinuum két végpontját jeleníti meg, ahol az abszolút külső kontrollos és a totálisan belső kontrollos egyén csupán egy elméleti konstrukció.

Külső-belső kontroll

A személyiségre vonatkozó elméletek osztályozhatók aszerint, hogy a személyiségnek, az emberi viselkedésnek széles körét, egészét próbálják meg felmérni, vagy csak a viselkedés szűkebb tartományának magyarázatára korlátozódnak (mint például külső-belső kontroll). Jelen fejezetben Rotter (1954) külső-belső kontrolldimenzió-meghatározását mutatjuk be.

Rotter (1954) szociálistanulás-elmélete speciálisabb, körülhatároltabb meghatározásokat ad. Szerinte a külső vagy belső kontroll dimenziója a külső megerősítés vagy a belülről való vezéreltség mentén különbözteti meg az embereket. Rotter szerint belső kontrollosnak nevezhető az a személy, aki hisz abban, hogy ami vele történik, történik, vagy történni fog, az közvetlen kapcsolatban van a személyiségjegyeivel, illetve azzal, amit ő az adott szituációban tett, tesz vagy tenni fog. Ha „jó” dolgok történnek, azt gondolja, hogy ez a kitartásának vagy a kemény munkájának az eredménye, esetleg a befolyásoló erejének köszönhető. A kellemetlen események bekövetkezését ugyancsak a saját viselkedéséből/személyiségjegyeiből eredezteti. Ha próbálkozik, és kudarcot vall, akkor azt a következtetést vonja le, hogy nem dolgozott elég keményen, valószínűleg nem járt helyes úton, nem volt a feladatra rátermett, vagy más módon felelős a múlt, a jelen és a jövő kudarcaiért. Ebből következően az a személy, aki az oki gondolkodásnak ezt a típusát választja, képes arra, hogy aktív módon keresse és teremtsen meg a kielégülés lehetőségeit, és képes lesz a kontrollja alatt tartott viselkedésalternatívákból a helyes kiválasztására, ezen keresztül a hatékony alkalmazkodásra. „Külső kontroll” attitűddel jellemezhető ezzel szemben az a személy, aki abban a hitben él, hogy ami vele történik, az nincs összefüggésben a cselekedeteivel, illetve a személyiségével. Az eseményeket inkább a szerencsének, a sorsnak, mások hatásának tulajdonítja – olyan erőknél, melyeket nem tud kontrollálni. A külső kontrollos egyéniség a kudarcait általában nem a saját gyengeségének tulajdonítja, és gyakorta azt hiszi, hogy nem érdemes erőfeszítést tenni, mert az úgysem jár sikerrel (tanult tehetetlenség). A külső kontroll attitűd a magabiztosság, a saját képességben való hitnek a hiányát vonja maga után (Oláh, 1982). A kutatások a depresszió és külső kontrollos attitűd kapcsolatát is alátámasztják. Mindkét szélsőség rosszabbul alkalmazkodik, de általában a külső kontrollos „pszichésen kevésbé egészséges”, és az öngyilkosságra való hajlama is magas.

James (1957, idézi: Battle – Rotter, 1963) további érdekes eredményekkel is szolgál. Kutatása szerint a

„megfontoltabb” gyerekek inkább belső kontrollosak, és nagyobb felelősséget vállalnak a sikereikért és kudarcukért, valamint inkább „várják” a sikert, cselekvéseik következményeként. Eredményeit számos későbbi kutatás is megerősíti. Seeman and Evans (1962, idézi: Gore – Rotter, 1963) kórházban fekvő betegeket vizsgált a külső-belső kontrollosság dimenziója mentén. Eredményeik szerint a belső kontrollos betegek informáltabbak voltak a betegségük jellemzőiről, valamint saját állapotukról. Gore és szerzőtársa (1963) szerint pedig azok a szegregált fekete diákok, akik belső kontrollosak, erőteljesebben akarnak változtatni szociális helyzetükön, mint külső kontrollos társaik. Battle és Rotter (1963) fekete és fehér közép- és alsó osztályból jött 13-14 éves gyerekeket hasonlított össze. Kutatásának egyik érdekes eredménye, hogy minél szegényebb környezetből származott a vizsgált alany, annál inkább jellemző volt rá a külső kontrollosság. Kiváltképp igaz volt ez a fekete diákokra.

A külső-belső kontroll és a kívülről-belülről vezérelt gazdasági cselekvés

A gazdasági cselekvők legtöbbször egymáshoz mérlik a lépéseiket – ugyanakkor a játékelmélet modelljei szerint a gazdaság a játszámához hasonlóan működik, ahol a megfelelő önirányítottságnak (stratégiával rendelkezésnek) jelentős szerepe van. Egyéniség kérdése, hogy a szereplők inkább belső késztetések, logikájuk szerint döntenek, vagy a többiek akcióira reagálnak. (Ami természetesen a tapasztalat függvénye is.)

A „belső” és a „külső” kontrollosság nem annyira a döntéshozatal mérlegelési szempontjaiban érhető tetten. Nem elsősorban az a döntő elválasztó vonal, hogy saját gazdasági racionalitása, vagy pedig a külső elvárások befolyásolják-e a döntését. Sokkal inkább ott húzható meg a határsáv, hogy ki, milyen mértékben érzi és tartja magát „szabadnak”, illetve milyen mértékben érzi a sorsát predesztinálnak egy külső (isteni vagy társadalmi, illetve kisközösségi) erő, akarat, gravitáció által. A „szabad akarat” régi filozófiai, vallásfilozófiai problémájáról van itt szó. Rendkívül érdekes logikai bukfenc: Max Weber éppen a végletes predesztinációt valló protestáns vallási etikáról feltételezte, hogy az a teljesítménycentrikus kapitalizmus szellemének megteremtője. A külső-belső kontrollosság ilyen megközelítése közel áll a Rotter-féle kiindulópontoz. Ismét felvetődik ezen a ponton az ok és a következmény problémája. Az individualista és a kollektivistá társadalom tagjainak kialakulása nemcsak a személyiségfejlődés, a személyiségfejlesztés következménye, hanem az adott helyen uralkodó társadalmi kultúra problémája is.

Vizsgálatunkban azonban nem foglalkozunk a külső-belső kontrollos személyiség alakulásának, kifejlődésének makrotársadalmi, kulturális meghatározóival. Megmaradunk az egyénfejlődés szintjén és – az egyszerűség kedvéért – semlegesnek tekintjük a környező társadalmi kultúrát.

A külső/belső kontrollossághoz kapcsolódó empirikus eredmények

A szocializáció és a társakkal való érintkezés folyamatában tehát fontos inger a megerősítés, jutalmazás vagy büntetés. Attól függően, hogy az ezekhez kapcsolódó, és így kialakult magatartásmintákhoz milyen jelentéstartalom csatolódik, határozza meg az emberek külső vagy belső kontrollosságát. Az alábbi részben olyan eredményeket ismertetünk, melyek érdekes adatokkal szolgálnak a külső/belső kontrollos egyéniség személyiségéről.

A belső/külső kontrollosság összefüggése más változókkal

Sayin (2000 in: Serin et al., 2010) megállapítja, hogy a külső kontrollos személyek kreatívabbak, hatékonyabbak céljaik elérésében, sikeresebbek a szakmai és személyes kapcsolataikban. Eredményei szerint a férfiak sokkal inkább belső kontrollosok, mint a nők, a magasabb jövedelemmel rendelkező hallgatók inkább belső kontrollosok, mint az alacsony vagy közepes jövedelemmel rendelkezők. A családjukkal élők inkább belső kontrollosok, mint akik családjuktól külön kollégiumban vagy lakásban élnek. További érdekes eredmény, hogy az öt- vagy többgyerekes családból származó hallgatók inkább belső kontrollosok, mint akiknek kevesebb testvérük van. Következtetések szerint megállapítható, hogy a kontrollosság függ a szülők attitűdjétől és attól a helytől, ahol életük nagy részét töltik a hallgatók.

Serin et al. (2010) törökországi kutatásának célja az egyetemisták kontrollosságára ható tényezők vizs-

gálata volt. A kontroll helyét vizsgálták nemek, társadalmi-gazdasági rang, illetve az egyetemi képzés ideje alatti lakóhely szerint is. Megerősítették Sayin (2010) eredményeit, miszerint a férfi hallgatók sokkal inkább belső kontrollosok, mint a nők. Szerintük a férfiak belső kontrollossága abból a szabadságból származhat, amit a családjuktól kapnak, illetve több választási lehetőségük van a nőkhöz képest. A hallgatók kontrollossága összefüggést mutatott a társadalmi, gazdasági helyzetükkel is. Megkülönböztettek alacsony, közepes és magas társadalmi, gazdasági helyzetű hallgatói csoportokat. Eszerint külső kontrollos az alacsony és a közepes, míg belső kontrollos a magas életszínvonalon élő hallgató.

Lim et al. (2003) megállapították, hogy a külső kontrollos személyek a belső kontrollosokhoz képest sokkal inkább úgy tekintenek a pénzre, mint erőforrásra, és arra használják, hogy elérjenek egy bizonyos életszínvonalat. A belső kontrollosok erősebbek a költségvetés dimenzióban, azaz megfontoltabban bánnak a pénzzel, és inkább takarékosak. Ez magyarázható azzal, hogy bíznak saját erőfeszítéseikben és képességeikben, s ennek eredményeképp a megtakarításaikon keresztül sikeresebb életet élhetnek. További érdekes eredmény, hogy a külső kontrollosok a pénzt a társadalmi megítélés alapjának, a hatalom forrásának tekintették, és kevésbé voltak önzetlen adakozók. Általában úgy vélték, hogy a dolgok nincsenek az irányításuk alatt, viszont függnek külső elemektől, mint pl. a szerencse.

Lea et al. (1995) adósokat/nem adósokat vizsgáltak a kontrollosság szempontjából, de nem találtak markáns különbséget a két csoport között.

A kutatás bemutatása

Hipotézisek

A bemutatott vizsgálati eredményeket, személyes tapasztalatainkat és a lehetséges kimeneteket átgondolva, az alábbi hipotéziseket alakítottuk ki.

1. hipotézis	A belső kontrollos személyiséget inkább jellemzi a takarékos, öngondoskodó hozzáállás, a pénz megtartására törekszik. A külső kontroll esetében a helyzet éppen fordított: kevésbé takarékos. Indoklás: A hit abban, hogy magam irányíthatom a sorsomat, felelős vagyok a döntéseimért, felelősségteljesebb, átgondoltabb pénzügyi magatartást szül.
2. hipotézis	Az életkorral együtt nő a belső kontroll szintje. Indoklás: iskolázott, felnőtt populáció esetében az életkor, így az élettapasztalat növekedésével az egyén fokozatosan rájön, hogy a pozitív vagy negatív események elsősorban tőle függnek, a saját viselkedésének következményei.
3. hipotézis	A férfiak és nők között a belső kontrollosságban nincs szignifikáns különbség. Indoklás: Eltérően a korábbi kutatási eredményektől, saját tapasztalataink azt mutatják, hogy magyar egyetemi hallgatók körében nincs jelentős különbség.

4. hipotézis	Az iskolázottság szintje és a kontrollosság iránya kapcsolatban van.
	Indoklás: A tudásfelhalmozás együtt jár a tudatosabb gondolkodással, továbbá a hallgatók fokozatosan állnak át az eltartottságból az önellátásra és az önálló háztartásvezetésre, ami megváltoztatja a kontroll irányát.
5. hipotézis	A kontroll helye összefüggésben van azzal, hogy valaki eltartotként él vagy saját magát tartja el.
	Indoklás: Feltételezésünk szerint a kontroll helyét nagymértékben befolyásolja, hogy a vizsgált személyek maguk kénytelenek-e önmagukról (és/vagy családtagjukról) gondoskodni, vagy a szülői háztartás részeként nem kell különösebb felelősséget vállalniuk.
6. hipotézis	A magasabb jövedelemmel rendelkezők inkább belső kontrollosak.
	Indoklás: Feltételezésünk szerint a jövedelem megszerzés képességét nagymértékben befolyásolja, hogy a vizsgált személy belső/külső kontrollos-e, azaz inkább önirányított, vagy mások által irányított a gondolkodása/viselkedése.
7. hipotézis	A hiteltartozással rendelkezők inkább belső kontrollos attitűddel jellemezhetők.
	Indoklás: Aki „magabízóbb”, vagyis hisz abban, hogy kontrollálni tudja pénzügyeit – így adósságait is –, várhatóan inkább kezd tranzakcióba kölcsönt adókkal.

A minta és a módszer bemutatása

A minta

Elemzésünk a Szent István Egyetem Gazdaságtudományi Karán 305 egyetemi hallgató körében végzett kérdőíves vizsgálaton alapult (1–4. táblázat). A minta a lakosság nemi arányait tekintve messze nem volt reprezentatív, de az egyetemi diákság – és különösen a humán szakok diákjainak – nemek szerinti megoszlását tekintve már valamelyest közelebb állt a magyarországi hallgatók eloszlásához. A kérdőívet kitöltők háromne-

gyede (73,4%-a) nő volt, a férfiak a minta egynegyedét (26,6%-át) tették ki. (2011-ben a felsőoktatásba jelentkezők 43,43%-a férfi, 56,57%-a nő.) Ügyeltünk arra, hogy a gazdasági (165 fő) és a nem gazdasági (140 fő) képzésben résztvevők megközelítőleg fele-fele arányban legyenek képviselve, illetve megfelelő legyen a szórás az életkornál is.

Látható, hogy a minta csaknem fele (49%) szüleivel él egy háztartásban, ma még teljes mértékben mentesül az önmagáról és a családjáról való anyagi gondoskodás felelőssége alól.

1. táblázat

A minta megoszlása a képzést nyújtó tagozat szerint

	Nappalis	Levelezős	Összesen
21 éves vagy fiatalabb	126 fő (61,5%)	3 fő (3,0%)	129 fő (42,4%)
22–26 éves	76 fő (37,1%)	26 fő (26,3%)	102 fő (33,6%)
27–34 éves	2 fő (1,0%)	46 fő (46,5%)	48 fő (15,8%)
35 éves vagy idősebb	1 fő (0,5%)	24 fő (24,2%)	25 fő (8,2%)
	205 fő (100,1)	99 fő (100,0)	304 fő* (100,0)

* egy huszonéves nem jelzett tagozatot

2. táblázat

A válaszadók megoszlása családi státus szerint

	Fő	%
Egyedül él	29	9,5
Szüleivel él egy háztartásban	148	48,5
Párkapcsolatban él – közös háztartásban	64	21,0
Párkapcsolatban él – de külön háztartásban	29	9,5
Kollégiumban, albérletben él többedmagával	31	10,2
Egyéb	4	1,3
Összesen:	305	100,0

* A (gazd) rövidítés a gazdasági szakosokat jelöli

VEZETÉSTUDOMÁNY

A válaszadók jövedelemforrásai családi státusuk szerint

	Szülei tartják el	Szülei tartják el és dolgozik is	Állandó és/vagy alkalmi munkából tartja el magát	Járadékból/segélyből/ösztöndíjből él	Összesen
Egyedül él	3 (10,3%)	1 (3,4%)	24 (82,8%)	1 (3,4%)	29 (100,0%)
Szüleivel él egy háztartásban	73 (49,3%)	27 (18,2%)	43 (29,1%)	5 (3,4%)	148 (100,0%)
Párkapcsolatban él – közös háztartásban	1 (1,6%)	3 (4,7%)	51 (79,7%)	9 (14,1%)	64 (100,0%)
Párkapcsolatban él – de külön háztartásban	5 (17,2%)	1 (3,4%)	20 (69,0%)	3 (10,3%)	29 (100,0%)
Kollégiumban, albérletben él	13 (41,9%)	12 (38,7%)	6 (19,4%)	0	31(100,0%)
Egyéb	0	1 (25,0%)	3 (75,0%)	0	4 (100,0%)
Összesen	95 (31,1%)	45 (14,8%)	147 (48,2%)	18 (5,9%)	305 (100,0%)

Az adatok azt mutatják, hogy a válaszadók mintegy harmada nem a maga megkereste pénzzel gazdálkodik, teljes mértékben a szülei tartják el. Elég jelentős számban (15%) vannak olyanok, akik a szülői apanázs mellett dolgoznak, a válaszadók csaknem fele pedig teljes mértékben önfenntartó, saját jövedelemszerző tevékenységet végez. Látható, hogy az egyedül vagy párkapcsolatban élők döntő többsége – értelemszerűen – önfenntartó. A tagozatok szerinti bontásból (4. táblázat) kitűnik, hogy bár a nappalis hallgatók közel felét (45%) kizárólag a szülei tartják el, a többiek saját munkájukkal hozzájárulnak ehhez, vagy teljesen önfenntartóak, míg a levelezősök döntő többségére (89%) teljes mértékben az önfenntartás a jellemző.

A módszer

Vizsgálati eszközünk egy kérdőív volt, mely számos további témakört is lefed – jelen tanulmányban csak az előzőekben már ismertetett hipotézisekre vonatko-

a jelenleg alkalmazott pénzügyi attitűdöt mérő, leggyakrabban használt eszköz. A szerzők az alábbi öt pénzügyi attitűdöt különítették el. A beazonosított faktorok:

1. Hatalom – Presztízs: az ide tartozó állítások tartalma szerint a pénzt a hatalom és a sikeresség mérőeszközeként is lehet értelmezni. Azok az egyének, akik ebben a faktorban magas értéket képviselnek, úgy tekintenek a pénzre, mint aminek segítségével hatással/befolyással lehetnek másokra.
2. Megtartás – Idő: az ide tartozó itemek elsősorban a pénzügyi tervezésre és a pénzzel való gondos bánásmódra fókuszálnak. Akik ebben a faktorban magas pontszámmal rendelkeznek, megtervezik a jövőjüket és folyamatosan ellenőrzik aktuális pénzügyi helyzetüket.
3. Bizalmatlanság: akiknek ebben a faktorban magas összesítő érték szerepel, azok bizonytalanok, gyanakvók, kétségeik vannak a pénzzel kapcsolatos helyzetekben önmagukkal és a pénzügyvilággal szemben is.

4. táblázat

A válaszadók megélhetési forrásai képzési forma szerint*

	Nappalis	Levelező	Összesen
Szülei tartják el	92 (45%)	3 (3%)	95 (31%)
Szülei tartják el és dolgozik is	45 (22%)	0	45 (15%)
Állandó és/vagy alkalmi munkából tartja el magát	58 (28%)	88 (89%)	146 (48%)
Járadékból, segélyből, ösztöndíjből él	10 (5%)	8 (8%)	18 (6%)
Összesen	205 (100%)	99 (100%)	304 (100,0)

*A nappalis hallgatók között 12-nek saját vállalkozása van, a levelezők között 6 vállalkozástulajdonos szerepel.

zó eredményeket ismertetjük. A kérdőívben a „MAS” egyik változatával dolgoztunk, ami már több elemzésben megfelelő mérőeszköznek bizonyult.

A Yamauchi és Templer (1982) által kifejlesztett „MAS” (Money Attitude Scale – pénzügyi attitűd skála)

4. Szorongás: akik ebben a faktorban magas értéket mutatnak, úgy tekintenek a pénzre, mint a szorongás/idegesség forrására, vagy ami megvédhet a szorongástól.
5. Minőség: az ide sorolt állítások a jó minőségű ter-

mékek/szolgáltatások megvásárlására fókuszálnak. Azokat az egyéneket, akiknél ez magas értéket képvisel, jól jellemzi a közmondás: „Azt kapod, amiért fizetsz.”

A külső-belső kontrollattitűdöt egységes dimenzióként kezelő első, klasszikus unidimenzióális kérdőívet Rotter diákja, James állította össze 1957-ben. Saját kutatásunkban a külső-belső kontrollosság mé-

nek számtani átlagát használtuk, így 0 jelenti az egyik végpontot (belső kontroll), 1 pedig a másikat (külső kontroll). A 0,5-ös érték a semleges középérték, azaz ilyen esetben a válaszadó egyik irányba sem mutat elmozdulást, „középen” van a külső-belső kontrollosságot tekintve.

A külső-belső kontrollosságot egyrészt különféle demográfiai változók mentén, másrészt a hiteltartozá-

5a táblázat

Faktorsúlymátrix

		Rotated Factor Matrixa				
		Factor				
		I.	II.	III.	IV.	V.
MAS 1	Sokszor azért vásárolok meg valamit, hogy azzal jó benyomást keltsek/hatással legyek másokra	,693	-,006	,051	,032	,057
MAS 2	Az emberek azt mondják, hogy túl nagy hangsúlyt fektetek a pénzre	,553	,042	,145	,194	,114
MAS 3	Úgy érzem, a pénz a siker jele	,549	-,003	,078	,222	,080
MAS 4	Azért vannak szép/drága tárgyaim, hogy másokra hatást gyakoroljak	,796	-,023	-,005	-,005	,038
MAS 5	Bár az embereket cselekedeteik alapján kellene megítélnem, sokkal inkább érdekel, hogy mennyi pénzüik van	,591	-,025	-,008	,041	,008
MAS 7	Néha eldicseksem arról, hogy mennyi pénzt kerestem	,482	,116	,074	-,032	-,020
MAS 8	Néha azon kapom magam, hogy több tiszteletet tanúsítok azon emberek iránt, akiknek több pénzüik van, mint	,520	,057	,058	,172	,116
MAS 10	Félreteszek a jövőbeli rendszeres kiadásokra	,009	,754	,047	-,003	,092
MAS 11	Van pénzügyi tervem a jövőre nézve	,046	,604	,022	-,001	,037
MAS 12	Van elérhető pénzem egy újabb gazdasági válság esetén	,159	,736	-,076	-,103	,020
MAS 13	Most megtakarítok, hogy felkészüljek idős koromra/váratlan eseményekre	-,069	,745	,031	-,002	-,008
MAS 17	Amikor megvásároltam valamit, sokszor utólag is bosszant, hogy sokba került	,135	,023	,728	,152	,168
MAS 18	Még akkor is hezitálok a pénz kiadásán, amikor szükségszerű dologról van szó	,005	,087	,618	,227	,160
MAS 19	Miután vásárolok valamit, azon gondolkodom, hogyan kaphattam volna meg olcsóbban máshol	,160	-,077	,663	,195	,242
MAS 21	Gondterhelt vagyok, ha pénzről van szó	,127	-,126	,260	,642	,065
MAS 22	Jellemzően ideges vagyok, ha nincs elég pénzem	,220	,036	,212	,714	,102
MAS 23	Aggódok, hogy pénzügyileg nem leszek biztonságban	,095	-,035	,131	,796	,141
MAS 25	Bosszús vagyok, ha lemaradok a leárazásról	,194	,032	,170	,116	,557
MAS 27	Zavar, amikor felfedezem, hogy valamit olcsóbban is megvehettem volna máshol	,020	-,018	,261	,195	,638
MAS 28	Rendszeresen vadászom az akciókat	,046	,132	,115	,004	,787

résére egy tízszer két állításból álló kijelentés (item) listát használtunk (az eredeti Rotter-kérdőív mintájára). Mind a tíz esetben a) és b) válasz közül kellett választani, ahol az egyik állítás külső, míg a másik állítás belső kontrollós attitűdöt jelent. A belső kontrollós válaszok 0, míg a külső kontrollósok 1 pontot értek, a kontrollosság mérésére az egyes alanyok válaszai-

sokkal és a MAS-faktorokkal összefüggésben vizsgáltuk. A K-B kontroll többi változóval való összefüggésének vizsgálatára varianciaanalízist (ANOVA), illetve kontingenciatáblákat (Chi-négyzet próbával) használtunk, a változók mérési szintjének megfelelően. Az így előállt kérdéssor és itemlista kitöltése összesen kb. 15 percet vett igénybe.

VEZETÉSTUDOMÁNY

Eredmények

Legfontosabb elemzéseink két területre terjedtek ki: 1. a MAS-itekek faktor analízise, 2. a demográfiai változók (nem, kor, iskolázottság, jövedelem, munkatapasztalat, választott szak) és a MAS-faktorok ezekhez tartozó átlagainak összevetése és a köztük lévő összefüggés vizsgálata – azaz, hogy mely esetekben tekinthető az egyes demográfiai változók hatása a különböző faktorokra nézve szignifikánsnak – varianciaanalízissel.

A MAS-skála faktoranalízise

Az általunk elvégzett faktorelemzés végeredményeképpen tehát mi is egy ötfaktoros, 20 változón alapuló modellt kaptunk, melynek elfogadható volt az illeszkedése, magyarázó ereje 49%, a kapott faktorok pedig – a sajátértékek alapján – arányosak. A modell faktorsúly mátrixa az alábbiak szerint alakult (5a táblázat).

A MAS-faktorok és kontrollkategóriák összefüggéseit vizsgálva (5b táblázat) eredményeink azt mutatják, hogy a külső kontrollal rendelkezők a takarékos-öngondoskodó faktorban rosszabbul állnak (átlagos 4-es érték), míg a belső kontrollal rendelkezők és a középkategóriába tartozók átlag fölötti értéke inkább megtakarító attitűdöt mutat. A külső kontrollal rendelkezők ugyanakkor szorongóbbak, aggodalmasabbak a pénzügyek terén (átlag feletti érték), a belső kontrollal rendelkezők és a középkategóriába tartozók kevésbé (átlag alatti érték) azok. Tehát a belső kontrollal rendelkező személyisé-

get inkább jellemzi a takarékos, öngondoskodó hozzáállás, a pénz megtartására törekszik, azaz hosszabb távon gondolkodik, és egyszerűen kevésbé szorongó, ha pénzről van szó. A külső kontroll esetében a helyzet éppen fordított: kevésbé takarékos és jobban szorong. Mindkét faktor esetében a varianciaanalízis szignifikáns kapcsolatot mutat. Az első hipotézis tehát igazolódott.

Elmondható még – bár nem szignifikáns a kapcsolat –, hogy a külső kontrollal rendelkezők egyéniség valamelyest bizalmatlanabb attitűdöt mutat. Érdekes módon viszont a költségtudatosság, az akcióvadász faktor és a hatalom-presztizs faktor esetében nem tapasztalhatók különbségek a külső-belső kontroll vonatkozásában.

Eredményeink azt mutatják, hogy az életkorral együtt nő a belső kontroll szintje, és a legidősebb kategóriában (35 évnél idősebbek) mutatja a legnagyobb szórást. A kapcsolat az életkor és K-B kontroll között szignifikáns, azaz a varianciaanalízis egyértelmű összefüggést mutat a K-B kontroll szintje és az életkor között, a K-B kontroll átlagértékei szignifikánsan különböznek az egyes korcsoportok esetében. A nemeket tekintve az eltérés elhanyagolható, a kapcsolat nem szignifikáns (az F-próbánál Sig=0,79), tehát annak nincsen hatása a kontroll helyére, hogy valaki férfi vagy nő. (A harmadik hipotézis tehát igazolódott.) A minta átlaga valamivel a 0,5-ös semleges érték alatt van, tehát férfiak és nők esetében egyaránt a belsőkontroll irányába mutat, ami talán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy egyetemi hallgatókról van szó. Vélemé-

5b táblázat

A MAS-faktorok és kontrollkategóriák összefüggései

		Report				
Külső-belső kontroll		MAS I Hatalom- presztizs	MAS II Takarékos, öngondoskodó	MAS III Bizalmatlan, bizonytalan	MAS IV Szorongó, aggodalmas	MAS V Költségtudatos, akcióvadász
Belső kontroll	Mean	2,592	4,603	3,622	3,924	3,537
	N	175	175	175	175	175
	Std. Deviation	1,054	1,449	1,298	1,589	1,486
Közép	Mean	2,625	4,637	3,929	3,878	3,689
	N	45	45	45	45	45
	Std. Deviation	0,822	1,270	1,321	1,409	1,405
Külső kontroll	Mean	2,580	4,082	3,852	4,397	3,579
	N	85	85	85	85	85
	Std. Deviation	1,089	1,376	1,398	1,396	1,260
Total	Mean	2,593	4,463	3,731	4,049	3,571
	N	305	305	305	305	305
	Std. Deviation	1,030	1,419	1,332	1,523	1,411
ANOVA	Sig.	0,973	0,014	0,239	0,045	0,812

nyünk szerint a felsőfokú tanulmányok bevétele eleve nagyobb tudatosságot, belső kontrollt feltételez. Az iskolázottsági kategóriák szerint elkülönítettük a (még) csak középfokú végzettségűeket (jellemzően nappali tagozatos hallgatók) és a már valamilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezőket (levelezős, elsősorban mesterképzésben részt vevő hallgatók). Eredményeink azt mutatják, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők inkább belső kontrollosok, mint a csak középfokú végzettséggel bíró hallgatók. A kapcsolat a végzettség szintje és a külső-belső kontroll között szignifikáns, azaz a varianciaanalízis egyértelmű összefüggést mutat ($Sig=0,015$) a kontroll szintje és az iskolai végzettség kategóriái között. Nem meglepő, hogy a végzettség szintje – értelemszerűen – szignifikáns kapcsolatban áll az életkorral is, a középfokú végzettségűek esetében 23,18 év, míg a felsőfokú végzettségűek esetében 31,2 év az átlagéletkor (a teljes mintánál 24,6 év). A negyedik hipotézis tehát ugyancsak igazolódott.

Vizsgáltuk a kontroll helyét az önfenntartás vs. eltartott státus szempontjából is. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a kontroll helye összefüggésben van-e azzal, hogy valaki kizárólag eltartottként él vagy munkát végez, és részben vagy teljes mértékben saját magát tartja el. Ehhez a külső-belső kontrollra három kategóriát alakítottunk ki, a „közép” jelenti a 0,5-ös kontrollértéket (tehát egyik irányba sem mutat egyértelműen), az ez alatti értékkel rendelkezőket belső kontrollosoknak, az e fölöttiek pedig külső kontrollosoknak tekintettük. Így mintánkban többségben vannak az egyértelműen belső kontrollt mutatók, 57% (175 fő), a külső kontrollosok aránya 28% (85 fő).

A háromféle kontrollkategória és a jövedelemforrás-kategóriák közötti kontingenciatábla azt mutatja, hogy a belső kontrollosok többsége dolgozik, 54%-uk önmagát tartja el, 14%-uk pedig szülői segítség mellett dolgozik. A külső kontrollosok esetében ez 38%, illetve 18%, tehát jóval kevesebb köztük az önfenntartó és valamivel több, aki a szülői segítség mellett dolgozik. A külső kontrollos személyiségeket sokkal inkább a szülők tartják el – 44%-át kizárólag a szülők, míg a belső kontrollosoknál ez az arány mindössze 25%. A Chi-négyzet próba a külső-belső kontroll kategóriái és a jövedelem forrása között szignifikáns, gyenge ($Cramer's V=0,159$) összefüggést mutat, a jövedelem forrása (eltartott, illetve önfenntartó egyén) szignifikánsan különbözik a külső és belső kontrollos személyiségek esetében.

Vizsgálataink kiterjedtek a kontroll helye és a jövedelem szintje közötti összefüggésekre is. A belső kontrollosok 18%-a van a legmagasabb jövedelemkategóriában, míg ez a külső kontrollosok esetében mindössze

5%, szemben a legalacsonyabb jövedelemkategóriával, ahol az arány 42%, illetve 68% a külső kontrollosok „javára”. Ha a két felső jövedelemkategóriát együtt tekintjük, a különbség még inkább meggyőző, a belső kontrollosok 38%, míg a külső kontrollosok 14%-a sorolható ide. Ugyanakkor a legtöbb pénzből gazdálkodók 84%-a belső kontrollos (arányuk a teljes mintában 57%), míg mindössze 11% a külső kontrollosok aránya (a teljes mintában ez 28%). A legkevesebb pénzből gazdálkodók esetében 38% a külső kontrollosok, 48% a belső kontrollosok aránya. Tehát a legtöbb pénzből gazdálkodók esetében a belső kontrollosok, a legkevesebb pénzből gazdálkodók esetében a külső kontrollosok felülreprezentáltak a mintában való arányukhoz képest. A külső-belső kontroll és a jövedelem között szignifikáns, gyenge ($Cramer's V=0,203$) kapcsolat van. A 6. hipotézis tehát nem nyert meggyőző megerősítést.

Vizsgáltuk azt is, hogy van-e összefüggés a kontroll helye és aközött, hogy a válaszadónak van-e hiteltartozása, és ha van, az mennyire nyomasztja. A 305 fős mintából 95-en válaszoltak igennel (31%) arra, hogy van hiteltartozásuk, és ez inkább a belső kontrollosokra jellemző, 38%-uknak, míg a külső kontrollosok 24%-ának van hiteltartozása. Ugyanakkor azok között, akiknek nincs hiteltartozása, 52% a belső kontrollosok aránya, szemben a külső kontrollosok 31%-ával, míg azok között, akiknek van hitele, több mint háromszor annyi a belső kontrollosok aránya (70%-21%). Tehát a hiteltartozással rendelkezők esetében a belső kontrollosok, a hiteltartozással nem rendelkezők esetében a külső kontrollosok felülreprezentáltak a mintában való (58%-28%) arányukhoz képest. A külső-belső kontrollkategóriák és aközött, hogy van-e hiteltartozás, a Chi-négyzet próba szignifikáns összefüggést és gyenge kapcsolatot mutat ($Cramer's V=0,164$).

Megkérdeztük azt is, hogy akinek van hiteltartozása, az milyen mértékben nyomasztja. Ennek erősségét egy négyfokozatú skálán mértük (melynek végpontjai „kicsit”, illetve „nagyon nagy mértékben” voltak). Eredményeink azt mutatják, hogy a belső kontrollosok 43%-át, a külső kontrollosok 52%-át nagyon vagy „nagyon nagy” mértékben nyomasztja a hiteltartozása. A kicsit nyomasztja kategóriában viszont 28% a belső, míg 9% a külső kontrollosok aránya. Tehát valóban, a külső kontrollosokat inkább nyomasztja a hiteltartozás, a Chi-négyzet próba a két változó között szignifikáns, közepes erősségűnek ($Cramer's V=0,259$) mondható kapcsolatot mutat. Eredményeink hasonlóak Tokunaga (1993) eredményeihez, a külső kontrollosokat inkább nyomasztja a hiteltartozás, mint a belső kontrollosokat.

A hiteltartozással kapcsolatos nyomasztó érzelmekre rákérdeztünk a szülők vonatkozásában is: „Nyó-

masztja-e a szüleit és milyen mértékben valamilyen hiteltartozás?” A kérdésre 140 fő válaszolt igennel, ebből 84-en (60%) belső, míg 37-en (26%) külső kontroll-osak voltak.

A belső kontroll-osok esetében 37%, a külső kontroll-osoknál 49% nyilatkozott úgy, hogy a szüleit nagyon, illetve nagyon nagy mértékben nyomasztja a hiteltartozása. A kicsit nyomasztja választ viszont a belső kontroll-osok 27%-a, míg a külső kontroll-osok 14%-a adott. A kicsit nyomasztja választ adók 62%-a belső, 13%-a külső kontroll-os, míg a nagyon nagy mértékben választ adók 57%-a belső és 38%-a külső kontroll-os. Tehát a kicsit válasz esetében a belső, míg a nagyon nagy mértékben válasz esetében a külső kontroll-osok némileg felülreprezentáltak a mintában való arányukhoz képest. Bár a két változó közötti kapcsolat nem tekinthető szignifikánsnak, a szülők hiteltartozáshoz fűződő szorongásának mértékére adott válaszok jól látható különbségeket mutatnak az egyes kontroll-kategóriák esetében. A belső kontroll-osok szülei kevésbé szorongóak, míg a külső kontroll-osok szülei inkább azok (illetve a válaszadó látja őket kevésbé vagy jobban szorongónak).

Összegzés

Tanulmányunkban elsősorban annak jártunk utána, hogy mit jelent, illetve hogyan alakulhat ki a külső-belső kontroll-os személyiségjegy. Valamint egy kismintás, nem reprezentatív kutatásban mértük fel, hogy a fenti dimenzió mentén lehet-e különbséget tenni a jellemző pénzügyi gondolkodás, illetve a magatartásminták között. Eredményeink azt mutatják, hogy érdemes az iskolákban hangsúlyt fektetni a belső kontroll-os személyiségjegy erősítésére, hiszen felnőtt, de még egyetemista mintán a belső a kontroll-os személyiséget inkább jellemzi:

1. a takarékos, öngondoskodó hozzáállás,
2. a kisebb szorongás, aggodalmaskodás a pénzügyek terén,
3. az öngondoskodásra való hajlandóság – pl. munkába állás,
4. hitelfelvétel – ezen keresztüli gyarapodás,
5. a pénzügyek terén kisebb szorongás.

Nyilvánvaló az is, hogy a „belső kontroll-oság” erősítése nemcsak a jelenkori/későbbi pénzügyi magatartást változtathatja meg, de hatással van a szorongásszintre, az önértékelésre, ezen keresztül a teljesítményorientációra, s így a különböző területeken elért sikerességre is (pl. karrier, párkapcsolat, gyereknevelés etc.). Felmerül a kérdés azonban, hogy miként tud az iskola ellene menni az esetleges negatív szülői hatá-

soknak, szűkebb szociokulturális beidegződéseknek. Pl. a korai életszakaszban egy túlvívó, egyben korlátozó, önálló kezdeményezéseket gátló szülői attitűd során kialakult erős „külső kontroll-oságot” meg tudja-e változtatni az ellenpólusú iskolai közeg? (Egyáltalán milyen eséllyel, milyen eszközrendszerrel indulnak e tekintetben az általános/középiskolás/egyetemi oktatók?) Érdekes és hasznos lenne egy olyan longitudinális, kontroll-csoportos kutatás megvalósítása, melyben különböző életkorú diákokat mérnének be külső/belső irányítottságuk alapján. Ezt követően az erősen külső kontroll-osokat egy speciális, belső kontroll-oságot erősítő programban fejlesztenék, s végül különböző mérési eljárásokkal ellenőriznék, hogy történt-e változás, s ha igen, milyen területekre terjed ki.

Felhasznált irodalom

- Andersen, J. – Camp, P. – Kiss, E. – Wakita, S. – Weyeneth, J.* (1993): The Money Attitude Scale: What College Students Think about Green Stuff. The Proceedings of the American Council on Consumer Interests, 39: p. 377–384.
- Andorka, R.* (1996): Merre tart a magyar társadalom? Lakitelek: Antológia Kiadó
- Bak, P.* (1997): Közgazdaságtan és közlekedési dugók. in: Szociológiai Figyelő, Vol. 1. No. 1–2: p. 7–16.
- Battle, E.S. – Rotter, J.B.* (1963): Children’ feelings of Personal Control as Related to Social Class and Ethnic Group. The research was supported in part by the United States Air Force under contract No AF 49: p. 638–741.
- Erikson, E.* (1971): Identity: Youth and Crisis. London: Faber and Faber
- Foulkes, S.H.* (1948): Introduction to Group-Analytic Psychotherapy. London: Maresfield Reprints, 1984
- Freud, S.* (1994): Bevezetés a pszichoanalízisbe. Bp.: Gondolat
- Freud, S.* (2006): A mindennapi élet pszichopatológiája. Budapest: Gabo
- Gore, P.M. – Rotter, J.B.* (1963): Personality Correlate of Social Action. Journal of Personality, 31: p. 58–64.
- Gresham, A.B. – Fontenot, G.F.* (1989): Different Attitudes of the Sexes toward Money: an Application of the Money Attitude Scale. in: Gordon, P. – Kellerman, B. (eds.). Advances in Marketing. Southwestern Marketing Association: p. 380–384.
- Jaksity Gy.* (2004): A pénz természete. Budapest: Alinea
- James, W.H.* (1957): Internal versus external control of reinforcement as a basic variable in learning theory. Unpublished Ph.D. Dissertation, Ohio State University
- Kidwell, B. – Turrisi, R.* (2003): An examination of money management tendencies. in: Advances in Consumer Research, Volume 30. in: Keller, P.A. – Rook, D.W. – Valdosta, G.A. (eds.): Association for Consumer Research: p. 112–114.

- Lea, S.E.G. – Webley, P. – Walker, C.M.* (1995): Psychological factors in consumer debt: Money management, economic socialization, and credit use. *Journal of Economic Psychology*, Volume 16, Issue 4: p. 681–701.
- Lim, V.K.G.* (2003): Money Matters: An Empirical Investigation of Money, Face and Confucian Workethic. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 35, Issue 4: p. 953–970.
- Lim, V.K.G. – Thompson, S.H.T. – Geok, L.L.* (2003): Sex, Financial Hardship and Locus of Control: an empirical study of attitudes towards money among Singaporean Chinese. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 34, Issue 3: p. 411–429.
- Medina, J.F. – Saegert, J. – Gresham, A.* (1996): Comparison of Mexican-American and Anglo-American attitudes toward money. *The Journal of Consumer Affairs*, 30(1): p. 124–145.
- Oláh A.* (1982): Kérdőíves módszerek a külső-belső kontroll attitűd vizsgálatára. *Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban. Módszertani füzetek* 19. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet
- Roberts, J.A. – Sepulveda, C.J.* (1999): Demographics and Money Attitudes: a Test of Yamauchi and Templer's Money Attitude Scale in Mexico. *Personality and Individual Differences*, 27. (1): p. 19–35.
- Rotter, J.B.* (1954): *Social Learning and Clinical Psychology*. Englewood Cliffs, New Jersey: McGraw-Hill
- Seeman, M. – Evans, J.W.* (1962): Alienation and Learning in a Hospital Setting. *American Sociological Review*, Vol. 27, No. 6, December: p. 772–782.
- Serin, N.B. – Serin, O. – Sülen, F.* (2010): Factors Affecting the Locus of Control of the University Students. *Journal of Economic Psychology*, Volume 2, Issue 2: p. 449–452.
- Soros, Gy.* (1999): *A globális kapitalizmus válsága – Veszélyben a nyílt társadalom*. Budapest: Scolar Kiadó (Magyar Könyvklub)
- Tokunaga, H.* (1993): The use and abuse of consumer credit: Application of psychological theory and research. *Journal of Economic Psychology*, 14: p. 285–316.
- Yamauchi, K.T. – Templer, D.L.* (1982): The Development of Money Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 46 (may): p. 522–528.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Primecz Henriett, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; **Kiss Csaba**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **Dr. Toarniczky Andrea**, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem; **Csillag Sára**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **Szilas Roland**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **Bácsi Katalin**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **Milassin Anda**, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem; **Dr. Poór József**, egyetemi tanár, Selye János Egyetem; **Kovács Ildikó Éva**, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem; **Karoliny Mártonné dr.**, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem; **Milovecz Ágnes**, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem; **Ferincz Adrienn**, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem; **Dr. Hortoványi Lilla**, egyetemi adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem; **Sára Zoltán**, tanszéki mérnök, Semmelweis Egyetem, Innotica Group; **Dr. Csedő Zoltán**, ügyvezető igazgató, Innotica Group, Budapesti Corvinus Egyetem; **Fejes József**, PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem; **Tóth Tamás**, PhD-hallgató, Semmelweis Egyetem; **Dr. Pörzse Gábor**, egyetemi docens, Semmelweis Egyetem; **Mihalkovné Szakács Katalin**, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem; **Juhász István**, tanársegéd, közgazdász, pszichológus, Eszterházy Károly Főiskola; **Dr. Mihály Nikolett**, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem; **Dr. Mészáros Aranka**, egyetemi docens, Szent István Egyetem; **Kovács Ildikó Éva**, tanszéki mérnök, Szent István Egyetem; **Dr. Madarász Imre**, egyetemi docens, Szent István Egyetem; **Horváth Csaba**, külsős munkatárs, Szent István Egyetem; **Dr. Csonka Arnold**, egyetemi adjunktus, Kaposvári Egyetem

VEZETÉSTUDOMÁNY